

Боровська Л.В.**ПРИНЦИПИ ЗАСНУВАННЯ ПОЗЕМЕЛЬНОГО СЕЛЯНСЬКОГО БАНКУ**

Мета статті. Метою цієї статті є розкрити принципи організації і функціонування Поземельного селянського банку

Зміст статті. Положення про Селянський Поземельний Банк було затверджено 18 травня 1882 р.

1-а стаття свідчила, що «Селянський Поземельний Банк засновується для полегшення селянам всіх найменувань способів щодо купівлі землі в тих випадках, коли власники земель побажають продати, а селяни придбати їх».

Підкреслюючи роль Банку, не можна не виділити наступного факту. В той час, як банківська політика періоду 1882–95рр. взагалі, по правильному зауваженню проф. Мігуліна¹, характеризується як протекційна і регламентаційна, при тому, що положення селян може характеризуватися положенням падчерки в порівнянні з деякими особливо протегуючими класами населення.

Управління Банком покладалося на раду з Керівника і 3 чоловік, що призначаються Міністром Фінансів (ст. 4), а виробництво операцій Банку на місцях на його відділеннях, складалося з головуючого Керівника, що призначається Міністром Фінансів і трьох членів: одного за призначенням місцевого губернатора і двох по обранню Губернського або Повіту (якщо круг діяльності відділення обмежується повітом) Земських Зборів, а в тих місцевостях, де не введені земські установи - на запрошення Губернського по Селянських Справах Присутності (ст. 5–6).

Позики з Кр. Поземельного Банку повинні проводитися за статутом готівкою, одержуваною Банком за допомогою випуску % паперів, які іменуються державними свідоцтвами Селянського Поземельного Банку; реалізація їх, а рівне і погашення проводяться через посредство Державного Банку. Міністру Фінансів надається дозвіл на випуск свідоцтв Селянського Поземельного Банку на суму не більше 5 млн. крб. щорічно.

Позики для допомоги селянам в покупці землі могли видаватися: а) цілому сільському суспільству (хоча б воно складалося з декількох поселень або, навпаки, складало частину одного великого поселення), б) товариствам, в кількості не менше 3 селян, що купують землю в спільне всіх членів такого товариства, або, хоча і в окреме кожного учасника володіння, але з взаємною один за одного порукою в справному внеску платежів по виданій позиці і в) окремим селянам (ст. 16).

Розмір позики обчислювався таким чином: при громадському користуванні – на наявну чоловічої статі душу, а при дільничному – на окремого домогосподаря. В усякому разі, найбільший розмір позики не повинен був ні в одній місцевості перевищувати: при громадському користуванні – в 125 крб. на кожну наявну в сільському суспільстві або товаристві селян душу чоловічої статі, а при подвірному володінні – 500 крб. на кожного окремого домогосподаря. (ст. 17).

Отже, як мовиться в докладі Херсонської губ. зем. управи за 1887 р., «хоча Селянський Банк і засновувався для задоволення усвідомленої потреби селянина в землі, але ця потреба не поставлена, як основа його діяльності». На 125 крб., мовиться там же, в Херсонській губернії багато десятини не купиш, тому при такій нормі неможливо купити землі настільки, щоб з надільною склався на наявну душу чоловічої статі повний душовий наділ; якщо ж покупці безземельні або одержали дармовий четвертий наділ, то і поготів встановлена грошова норма не доставить можливості обзавестися землею в такій кількості, яка їм необхідна².

У кожній даній місцевості розмір позик під земельні ділянки, що купуються за сприяння Банку, в межах, вказаних в ст. 17, повинен був визначатися Мін. Фінансів за угодою з Мін. Вн. Справі Мін. Держ. Майна (ст. 18). позика може бути по клопотанню місцевої земської управи повіту видана в збільшеному проти вказаного в ст. 18 розмірі. Такі позики дозволяються, проте не інакше, як за наступних умов: а) вартість земельної ділянки, заснована на цілком забезпечуючій її прибутковості, повинна бути приведена до гласності за допомогою спеціальної оцінки, проведеної місцевою земською управою повіту, б) розмір позики не повинен перевищувати 75% з цієї оцінки і в) кожна така позика видається не інакше, як з особливого дозволу Мін. Фінансів за поданням Ради Банку (Ст. 21 свідчила, що кріпосні акти на землю, що купуються за сприяння Селянського Поземельного Банку, звільняються від платежу кріпосних і канцелярських мит) .Суди з Селянського Поземельного Банку видаються за бажанням позичальників на 24,5 і на 34,5 роки (ст. 25)

Позичальники вносять за кожне минуле півріччя в терміни, встановлені Мін. Фінансів, 1) ріст – 2,5%, 2) на погашення позик 1% при 24 1/2 річному терміні і 0,5 при 34,5 річному, 3) на витрати по управлінню Банку і на утворення запасного капіталу 0,5 % (ст. 26), тобто в рік 8,5 % або 7,5 %

Платежі, не внесені позичальниками у встановлені терміни, вважаються недоїмкою і з цього терміну стягається пеня в 0,5% з несплаченої суми за кожний прострочений місяць (ст. 28).

Встановлена в ст. 28 пеня може бути складена по проханню позичальників, якщо буде засвідчено земською управою (а в місцевостях, де земські установи не введені - повітами по селянських справах присутності) повіту, що прострочення відбулося унаслідок того, що визнали позичальники особливих бід, якість: пожежі, повені, градобою, відмінку худоби, знищення посівів шкідливими комахами, повного неврожая, раптової смерті або тяжкої хвороби позичальника-домогосподаря і т.п. (ст. 29). Ці біди можуть бути підставою для допущення відстрочки в сплаті недоїмки не більше, ніж на 2 роки, а при повторенні бід 2 року підряд може бути дозволена розстрочка сплати відстроченої недоїмки, але не далі, як на 3 роки рівними піврічними внесками з платежем 6% на недоїмку, що залишається у боргу (ст. 30). Якщо ж пільга допущена не була, і недоїмка протягом наступного по простроченням півріччя поповнена не буде, то Банк обертає зе-

¹ П.П.Мигулін. Наша банковская политика, Харьков 1904 г., стр.1.

² Ibid., IV, стр. 15.

млю несправного позичальника в продаж з публічних торгів (ст. 31).

Таким чином, щодо платежів позичальників встановлений не податковий спосіб стягування, який застосовувався до викупних платежів, а звичайно вживаний у всіх земельних банках, коли відповідальність за справність в платежах падає лише на закладену землю.

Нарешті, остання стаття 32, свідчила, що продаж землі несправних позичальників може бути, на розсуд Банку, відмінена, якщо позичальники представлять Банку доказ можливості поповнити недоїмку, що числиться на них: за допомогою віддачі закладеної землі в оренду або влаштування суспільної запашки або вільного продажу частини, що належить несправним позичальникам землі, або, нарешті, іншим способом, визнаним Банком достатньо забезпечуючи видану їм позикку.

Закінчивши виклад «Положення 18 травня 1882 г.», вкажемо, що Міністру Фінансів було надано для покриття первинних витрат по влаштуванню Селянського Поземельного Банку запозичити з оборотних сум Державного Банку до 500.000 крб. з тим, щоб запозичення це було відшкодовано із засобів Селянського Банку

Розглянемо грошову оцінку ділянок Поземельним селянським банком в зіставленні з ринковою ціною землі. З даних таблиці 1 видно, що Банк оцінював землі дещо нижче, щоб усунути ризик боргу і компенсувати втрати при продажі земельної ділянки.

Ринкова ціна швидко зростала, що є фактом випередження попиту над пропозицією: так за чотири роки ціна землі зросла в Чернігівській губернії на 177%, Полтавській на 172%, Харківській і Волинській – на 147%, Київській на 142%. Ціна землі в оцінці банку дещо випереджала це зростання.

СЕРЕДНІ КУПУВАЛЬНІ ЦІНИ І ОЦІНКА СЕЛЯНСЬКОГО БАНКУ В КАРБОВАНЦЯХ НА 1 ДЕСЯТИНУ*

ГУБЕРНІЇ	Продажна ціна				Оцінка Банку			
	На 1 десятину (в крб.)							
	1898	1899	1900	1901	1898	1899	1900	1901
Полтавська	113	135	159	191	100	113	136	162
Харківська	85	100	129	135	84	90	105	109
Чернігівська	84	94	108	149	66	76	89	123
Волинська	68	61	83	100	59	56	73	88
Київська	101	135	124	144	76	114	103	113
Подільська	128	131	158	167	119	123	143	146
Екатеринославська	104	124	149	156	88	98	114	124
Херсонська	111	126	134	142	76	111	120	121

У кінці статті покажемо роль Поземельного селянського банку у видачі позик і по реалізації свідоцтв (табл. 2)

Таблиця 2. Діяльність Поземельного селянського банку по видачі позик

РОКИ	Позики		Свідоцтва	
	Видано за рік	Складало на кінець року	Випущено за рік	Складало на кінець року
	У корбованцях		У корбованцях	
1883.....	861.163	861.163	-	-
1884.....	9.529.369	10.324.967	6.651.500	6.107.500
1885.....	13.761.978	23.863.351	14.503.100	20.402.600
1886.....	11.148.850	34.378.040	9.161.700	28.975.300
1887.....	7.495.197	41.256.733	3.877.800	32.328.100
1888.....	5.132.529	45.462.958	10.834.300	42.349.500
1889.....	3.692.134	47.997.993	3.941.600	45.134.100
1890.....	4.519.209	50.774.830	6.894.800	50.286.900
1891.....	4.476.552	53.440.262	4.287.400	52.835.300
1892.....	4.554.648	56.170.283	-	51.073.300
1893.....	5.175.814	59.301.362	4.921.000	54.661.000
1894.....	5.743.882	63.015.076	9.950.000	62.212.500
1895.....	6.305.235	67.402.738	-	60.071.200
1896.....	7.357.451	73.024.080	6.550.000	65.057.800
1897.....	21.552.823	92.564.532	18.450.000	81.530.500
1898.....	37.428.770	128.827.303	43.800.000	124.067.900
1899.....	45.497.491	170.438.483	41.600.000	162.308.700
1900.....	54.711.828	221.001.505	54.600.000	213.348.700
1901.....	54.966.194	272.914.093	57.800.000	267.868.600
1902.....	56.712.072	326.096.096	57.400.000	321.948.600
1903.....	60.522.041	382.256.576	58.700.000	376.358.600
1904.....	46.253.266	423.929.139	45.900.000	417.758.600
Разом.....	467.398.496	-	459.323.200	-

У кінцевому результаті за 22 роки свідоцтв було випущено на 8 075 296 р. менше ніж видано позик. Якщо ж взяти до уваги, що за цей час Банк, як буде сказано далі, втратив на курсі реалізованих свідоцтв і, отже, недоотримав в 21 629 194 р., то різниця менаду сумою виданих позик і одержаною від реалізації су-

ПРИНЦИПИ ЗАСНУВАННЯ ПОЗЕМЕЛЬНОГО СЕЛЯНСЬКОГО БАНКУ

мою визначиться в 29 704 490 крб.

Але не цією сумою виражається участь в позиковій операції інших, окрім одержаних від реалізації, засобів Банку і оборотних його сум, оскільки позики видавалися рівночасно і в частині своїй погашалися терміновими і достроковими внесками позичальників. Лише перевищення залишку капітального боргу по виданих позиках над сумою свідоцтв, що знаходяться в обігу, визначає собою ту суму боргів позичальників по позиках, якій не відповідає одночасний борг Банку за його свідоцтвами.

Перевищення це по окремих роках коливається таким чином:

На 1 січня		На 1 січня	
1884 р.....	861.163	1895 р.....	802 576
1885 ».....	4 217 467	1896 ».....	7 331 538
1886 ».....	3 460 751	1897 ».....	7 966 280
1887 ».....	5 402 740	1898 ».....	11 034 032
1888 ».....	3 923 633	1899 ».....	4 759 408
1889 ».....	3 513 458	1900 ».....	8 129 783
1890 ».....	2 863 893	1901 ».....	7 652 805
1891 ».....	487 930	1902 ».....	5 045 493
1892 ».....	604 962	1903 ».....	4 147 496
1893 ».....	5 096 983	1904 ».....	5 897 976
1894 ».....	4 640 362	1905 ».....	6 170 539

Як видно, найбільше перевищення помічається в 1888 р., потім протягом періоду з 1896 по 1905 р. Остання обставина стоїть в безперечному зв'язку з отриманням Банком з того часу відрахувань з викупних платежів, а на 1888 рік був відмічений передачею в розпорядження Банку капіталу на загальнокорисні потреби Царства Польського в сумі 2 млн. крб.

Вище була вказана загальна сума свідоцтв Банку, випущених в обіг по 1 січня 1905 року – в 459323200 р. Відповідно до умов грошового ринку, свідоцтва випускалися в різний час з різного відсотка зростання: до 1893 року з 5,5 %, з 1893 р. до 1896 р. з 4,5 % і з того часу до кінця даного періоду з 4% зростання. Реалізація свідоцтв проводилася за допомогою Державного Банку, причому в перші роки діяльності Селянського Банку і потім в 1895 і 1896 рр. момент реалізації не завжди співпадав з отриманням від Банку наявних сум, так що Селянський Банк до продажу свідоцтв був боржником Державного Банку, сплачуючи за узяті суми відсоток, який, загалом, відповідав зростанню, сплачуваному по купонах від свідоцтв, ось чому ці тимчасові позики і не відображалися істотно на співвідношенні між доходами і витратами Банку.

Випуск першого типу позики з 5,5 % зростання був проведений на суму 59652200 крб. Відповідно до загальних умов грошового ринку реалізація його почалася при курсі al pari. Але потім поступово умови ринку мінялися і реалізація стала проводитися за все більш високою курсом, що досяг до 108 за 100 в 1891 році. Це обставина, що свідчила про пониження ринкового відсотка на капітал, дозволила вдатися до конверсії 5,5 % свідоцтв, які залишаються в обігу, на суму 51 073 300 крб., в 4,5 % і до встановлення по подальших випусках того ж відсотка зростання. Конверсія була вироблена в 1893 році, причому обмінено було на нові свідоцтва 5,5% листів на номінальну суму 43 780 200 крб., з доплатою премії в 1 крб. на кожні 100 крб. номінальних, а всього 437802 крб., і 7 293 100 крб. з 5,5% позики, згідно умовам конверсії підлягали достроковому викупу, який в більшій своїй частині (на 6 652 400 крб.) був закінчений в тому ж році.

У середньому, за весь час 5,5% випуск свідоцтв був реалізований по курсу 102,05 і дав Банку прибутку на курсовій різниці – 1 222 705 крб. 60 коп.

Замінивши його 4,5% тип свідоцтв, протримався 2 року і зобов'язань цього типу було Банком випущено, крім 51 073 300 крб. по конверсії, всього на 14 871 000 крб. для видачі позик. Первинний курс реалізації був 98 за 100, але потім він піднявся до 99 і навіть до 100,75. В середньому для всього випуску реалізаційний курс визначився в 99,4% і дав Банку збиток в 88.774 крб.

Загальне пониження біржового відсотка у зв'язку з прагненням знизити, по можливості, платежі позичальників, спонукало Фінансове Відомство в 1896 році звернутися до випуску свідоцтв з 4% зростанням. Реалізаційний їх курс визначився в 1896 році в 96,3%, в 1897 р. в 96,8% і в 1898 р. в 98%.

Такі умови реалізації, у зв'язку з тим, що утворилося на той час, завдяки участі в позикових операціях Банку власного його капіталу, значним перевищенням зобов'язань позичальників над сумою свідоцтв Банку в обігу, дозволили поставити у відповідність із зростанням за свідоцтвами платежі позичальників, які і були знижені Найвищим Указом 6 грудня 1898 року. Оскільки пониження розповсюджувалося і на все раніше видані позики, та обставина ця зобов'язала Банк відновити рівновагу між платежами позичальників і оплатою купонів, чому і була вироблена в 1899 році конверсія всіх 4.5 % свідоцтв, які залишилися в обігу на суму – 57 060 300 крб. З цієї суми сплачено 3 499 500 крб., обмінено на 4% свідоцтва – 53 533 900 крб. і залишилося в обігу невизначених власниками на 26 900 крб.

Випуск 4% свідоцтв, що співпав з розвитком операцій Селянського Банку, прийняв з перших же років вельми великі розміри. Всього по 1 січня 1905 року реалізовано було, не рахуючи виданих по конверсії 57 033 400 крб., свідоцтв цього типу на 384 800 000 крб. Разом з тим, у зв'язку із загальним погіршенням положення Фондового ринку, що особливо загострювалося в роки китайських подій і останньої війни, реалізаційний курс свідоцтв, сталий спочатку в 96,25% і що піднявся потім (в 1898 р.) до 98%, став падати і в 1904 році з 93,5% знизився до 87 крб. за 100. Сукупність такого стану речей примусила Банк щорічно втрачати вельми значні суми по реалізації, і втрати по цьому предмету за весь 4% випуск (по 1 січня 1905 р.) досягли 22 763 125 крб, не тільки вичерпавши всі прибутки Банку, але і торкнувшись значної частини власного його капіталу.

Підсумки фінансової діяльності Поземельного селянського банку будуть підведені в наступній статті.

Висновки

1. Організація Поземельного селянського банку свідчить про те, що царський уряд був вимушений піти на те, щоб до складу рад банків входили місцеві керівники, які добре знали стан справ на місцях.

2. Банки створювалися з метою створення товарних селянських господарств, з привілею для приватних селян, вихідними їх общини.

3. Поземельний селянський банк був знаряддям уряду в розвитку ринку землі на основі надання кредитів селянам для викупу поміщицьких угідь.

Ганганов В.М.

РЕГІОНАЛЬНИЙ ЗЕРНОВИЙ ПІДКОМПЛЕКС: СУЧАСНИЙ СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ЗВ'ЯЗОК З РИНКОМ ПРОДОВОЛЬСТВА

Вступ. Серед галузей рослинництва найважливішою є зернове господарство. Це основа всього сільськогосподарського виробництва. Так, від зерна і продуктів його переробки значною мірою залежить і могутність держави, і добробут її населення. Зернове господарство формує продовольчий фонд і постачає фуражне зерно тваринництву, створює резервні державні запаси зерна і дає продукцію на експорт.

Зерно як цінний незамінний продукт харчування становить основу продовольчого фонду, воно необхідне для задоволення потреб тваринництва в концентрованих кормах, і як важливе джерело виробництва молока, м'яса, яєць та інших продуктів. Зернове господарство постачає сировину багатьом галузям переробної промисловості і є основою функціонування і розвитку борошномельної, комбікормової пивоварної, спиртової та інших галузей.

Зерно необхідне для створення і поповнення державних запасів і резервів, що використовуються в надзвичайних ситуаціях. Це також важливий експортний продукт. В умовах поглиблення міжнародного поділу праці, економічних відмінностей країн і неоднакової забезпеченості їх зерном власного виробництва цей продукт стає одним з найважливіших об'єктів зовнішньої торгівлі.

Основна частина. Україна належить до країн із значними обсягами виробництва зерна. Хоч вона і виробляє зерна значно менше, ніж найбільші виробники у світі (Китай, США, Індія, Росія), та в Європі вона поступається лише Франції, а в останні роки – і Німеччині.

Як відмічають провідні вчені-регіоналісти Данилишин Б.М., Чернюк Л.Г., Горська О.В., Фащевський М.І., Антоньєва Л.С. та ін., зернове господарство розміщене у відповідності з особливостями природно-економічних зон України. В Поліссі зернові займають 2,1–2,3 млн. га, або 40–45% посівної площі цієї зони. Тут більше всього вирощують жита (60–65% його валового збору в Україні) та зернобобових культур; виробляється 6% товарного зерна, 1/6 валового збору гречки та ячменю, 10% пшениці.

В Лісостепу зернові вирощують на площі близько 5 млн. га, що становить 40–50% всієї посівної площі. Основна зернова культура Лісостепу – озима пшениця, площа якої становить більш як 2 млн. га; вирощують також кукурудзу на зерно, ячмінь та зернобобові. Лісостепова зона виробляє близько 40% пшениці, 35% кукурудзи, 40% ячменю, 40% проса, 64% гречки, 27% жита.

В Степовій зоні площа під зерновими дорівнює 6,5–7 млн. га, що становить 55% всієї посівної площі зони. Основні зернові культури Степу – озима пшениця і кукурудза на зерно, ячмінь, просо, рис. В Степу вирощують 50–48% всього зерна України, 50% пшениці, 60% кукурудзи, 43% ячменю, 53% проса, 100% рису. В Степовій зоні виробляється найбільш якісне зерно.

Зернове господарство є основною базою, що формує зернопродуктовий підкомплекс АПК. До його складу входить: вирощування зерна, його заготівля, зберігання; ряд галузей харчової промисловості, що переробляють і використовують перероблену зернову продукцію (борошномельна, хлібопекарська, макаронна, кондитерська, виробництво харчових концентратів, спиртова, крохмале-патокова та пивоварна); селекція і насінництво зернових культур, виробництво засобів виробництва, що забезпечують його функціонування; інфраструктура, що обслуговує цей підкомплекс.

Зернопродуктовий підкомплекс АПК є важливою складовою економіки України, його розвиток великою мірою визначає рівень забезпечення населення достатньою кількістю вітчизняних продуктів харчування та соціально-економічну ситуацію в країні.

Перехід до ринкової економіки спричинив докорінні зміни в економічних відносинах між товаровиробниками і споживачами агропромислової продукції, змінилися і функції держави. Її організаційну роль поступово беруть на себе вільні ринкові інститути, які сприяють створенню нових форм господарських зв'язків між підприємствами суміжних галузей. Однак важливо, щоб ринкові інституції розвивалися не тільки на національному, а й на регіональному рівні, зв'язуючи в єдину систему регіональний, національний і світовий ринки. Лише за таких умов товаровиробник зможе повною мірою скористатися вигодами кон'юнктури ринків, правильно побудувати свою маркетингову стратегію: товарну і цінову політику, політику товаропросування.

Актуальність формування регіональних аграрних ринків, і зернового, зокрема, зумовлена необхідністю швидкого і цілеспрямованого переведення вітчизняної економіки на ринкові засади. Від практичного здійснення науково-обґрунтованих принципів і механізмів створення повноцінних ринків залежатиме результативність здійснюваних економічних реформ в АПК країни та окремих регіонів. В перспективі це визначатиме місце українського аграрного сектора та участь регіонів у світовому поділі праці.

Москалев М., Солопов В. відзначають, що становлення регіональних зернових ринків в Україні прохо-